ISSN: 3060-4761
TerDPI ILMIY XABARNOMASI / SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI / НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

UDK: 159.922.7: 159.942.5
ORCID: 0000-0002-2023-335X

NARBASHEVA MEXRI ACHILOVNA
TerDPI Amaliy psixologiya kafedrasi professori,
E-mail: narbasheva@terdpi.uz
AHMEDOVA UMIDA FARHOD QIZI
TerDPI Psixologiya mutaxassisligi magistranti.
E-mail: umidaaxmedova983@gmail.com

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim jarayonida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlar hamda psixologik omillarni aniqlashdan iborat. Ilmiy adabiyotlar tahlili, kuzatuv va taqqoslash metodlari asosida kompetensiya tushunchasining nazariy asoslari yoritildi. Tadqiqot natijalari kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, motivatsion muhit va refleksiv faoliyat talabalarning kasbiy tayyorgarligini samarali shakllantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Pedagogik va psixologik mexanizmlarning integratsiyasi kasbiy kompetentlik rivojlanishining muhim sharti ekanligi asoslab berildi.

KALIT SO'ZLAR: *kompetensiya, kasbiy kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik asoslar, psixologik omillar, motivatsiya, refleksiya, interfaol metodlar.*

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются педагогические и психологические основы формирования профессиональной компетентности студентов на основе компетентностного подхода. Цель исследования заключается в выявлении педагогических условий и психологических факторов, способствующих развитию профессиональной компетентности в системе высшего образования. На основе анализа научной литературы раскрыта сущность понятий «компетенция» и «профессиональная компетентность». Результаты исследования показывают, что внедрение компетентностного подхода, использование интерактивных методов обучения, формирование мотивационной среды и развитие рефлексивной деятельности способствуют повышению качества профессиональной подготовки студентов. Обоснована необходимость интеграции педагогических и психологических механизмов в образовательном процессе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *компетенция, профессиональная компетентность, компетентностный подход, педагогические основы, психологические факторы, мотивация, рефлексия, интерактивные методы.*

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL BASIS OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE IN STUDENTS BASED ON A COMPETENCY-BASED APPROACH

ABSTRACT: This article examines the pedagogical and psychological foundations of developing students' professional competence based on the competency-based approach. The purpose of the study is to identify pedagogical conditions and psychological factors that contribute to the development of professional competence in higher education. Based on the analysis of scientific literature, the essence of the concepts "competence" and "professional competence" is clarified. The findings indicate that the implementation of a competency-based approach, the use of interactive teaching methods, the creation of a motivational environment, and the development of reflective activities significantly enhance students' professional training. The study substantiates the necessity of integrating pedagogical and psychological mechanisms in the educational process.

KEYWORDS: *competence, professional competence, competency-based approach, pedagogical foundations, psychological factors, motivation, reflection, interactive methods.*

KIRISH. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiya hamda mehnat bozori talablarining keskin o'zgarishi raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassislarni tayyorlashni ustuvor vazifaga aylantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonini natijaga yo'naltirish va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Kompetensiyaviy yondashuv talabaning nafaqat bilimini, balki amaliy ko'nikmalari, kasbiy faoliyatga tayyorgarligi, moslashuvchanligi va shaxsiy sifatlarini kompleks rivojlantirishni nazarda tutadi.

Ilmiy adabiyotlarda kompetensiya tushunchasi turlicha talqin etiladi. Xorijiy tadqiqotchilar (D.McClelland, R.Boyatzis, L.Spencer) kompetensiyani samarali faoliyatni ta'minlovchi xulq-atvor va shaxsiy sifatlar tizimi sifatida izohlaganlar. MDH olimlari (I.A.Zimnyaya, A.V.Hutorskoy, E.F.Zeer) esa kompetensiyaviy yondashuvni ta'lim natijasini belgilovchi metodologik asos sifatida asoslab berganlar. Mahalliy tadqiqotlarda ham kasbiy kompetentlikni shakllantirish masalasi pedagogik va psixologik nuqtai nazardan o'rganilgan bo'lsa-da, mazkur jarayonning integrativ pedagogik-psixologik mexanizmlarini tizimli tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda.

Shu munosabat bilan, mazkur tadqiqotning maqsadi – kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslarini aniqlash hamda ularning o'zaro bog'liqligini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida kasbiy kompetentlikning tarkibiy komponentlarini aniqlash, uni rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlar va psixologik omillarni tahlil qilish belgilandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Kasbiy kompetentlik muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanida turli ilmiy maktablar doirasida tadqiq etilgan. Ilmiy manbalar tahlili kompetensiya tushunchasining mazmuni evolyutsion rivojlanish jarayonida kengayib borganini ko'rsatadi.

1. G'arb ilmiy maktabi. D.McClelland kompetensiyani an'anaviy intellekt ko'rsatkichlariga alternativ sifatida ilgari surib, uni muvaffaqiyatga erishish motivi bilan bog'laydi. Uning nazariyasida kasbiy natijadorlik shaxsning ichki ehtiyojlari bilan belgilanadi.

R.Boyatzis kompetensiyani samarali boshqaruv faoliyatining xulqiy indikatorlari tizimi sifatida izohlaydi. U individual xususiyatlar, ish talablari va tashkiliy muhit o'rtasidagi moslikni yuqori samaradorlik omili deb hisoblaydi.

L.Spencer va S.Spencer kompetensiyani "aysberg modeli" orqali strukturaviy jihatdan asoslab, bilim va ko'nikmalar ustki qatlamni, motivlar va qadriyatlar esa chuqur psixologik asosni tashkil etishini ta'kidlaydi.

J.Raven kompetentlikni ijtimoiy mas'uliyat, qadriyat yo'nalishi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati bilan bog'liq kompleks fenomen sifatida talqin qiladi. Uning yondashuvida kompetentlik faqat kasbiy emas, balki shaxsiy yetuklik ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, G'arb yondashuvlarida kompetensiya asosan faoliyat samaradorligini ta'minlovchi individual-psixologik resurs sifatida talqin qilinadi.

2. MDH ilmiy maktabi. I.A.Zimnyaya kompetensiyaviy yondashuvni ta'lim natijasining integrativ modeli sifatida asoslab, kompetensiyani bilim, ko'nikma va shaxsiy tajribaning birligi sifatida ko'radi.

A.V.Hutorskoy kompetensiyani ta'lim standartlari va o'quv natijalarini belgilovchi metodologik kategoriya sifatida tahlil qiladi hamda tayanch kompetensiyalar tizimini ishlab chiqadi.

E.F.Zeer kasbiy kompetentlikni professional shakllanish jarayoni bilan bog'lab, shaxsning kasbiy identifikatsiyasi va motivatsion rivoji bilan uzviy aloqadorligini ko'rsatadi.

A.K.Markova esa kasbiy kompetentlikni pedagogik faoliyat samaradorligi bilan bog'liq psixologik ko'rsatkichlar tizimi sifatida izohlaydi.

MDH olimlari yondashuvida kompetentlik ta'lim jarayonining natijaviy modeli va kasbiy tayyorgarlik ko'rsatkichi sifatida talqin qilinadi.

3. O'zbekiston tadqiqotlari. Mahalliy ilmiy adabiyotlarda kasbiy kompetentlik masalasi pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim doirasida o'rganilgan. Tadqiqotlarda kompetentlikni shakllantirishda interfaol metodlar, amaliy mashg'ulotlar va refleksiv yondashuvning ahamiyati ta'kidlanadi. Biroq psixologik mexanizmlar va kasbiy identifikatsiya jarayonining tizimli integratsiyasi yetarlicha konseptual asoslanmaganligi kuzatiladi.

Umumlashtiruvchi xulosa. Tahlil shuni ko'rsatadiki, xorijiy ilmiy maktablar kompetensiyani shaxsning ichki psixologik resurslari orqali, MDH olimlari esa ta'lim natijasi va kasbiy tayyorgarlik modeli orqali izohlaydi. Mavjud tadqiqotlarda pedagogik va psixologik omillar integratsiyasi yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Shu bois kasbiy kompetentlikni integrativ model asosida talqin qilish dolzarb ilmiy vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

NATIJALAR. Tadqiqot jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim modeli samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali aniqlashtirildi. Olingan ma'lumotlar kasbiy kompetentlikning shakllanishi tizimli va bosqichma-bosqich jarayon ekanligini ko'rsatdi.

Birinchi bosqichda talabalarning motivatsion holati tahlil qilindi. Dastlabki diagnostika natijalari ko'pchilik talabalar kasbiy faoliyat mazmunini umumiy tasavvur

darajasida anglashini, ammo kasbiy o‘zini rivojlantirish strategiyasiga ega emasligini ko‘rsatdi. Tajriba jarayonida refleksiv suhbatlar, kasbiy maqsadlarni aniqlashtirishga qaratilgan treninglar va muammoli vaziyatlar tahlili qo‘llanilgach, ichki motivatsiya va kasbiy o‘zini anglash darajasida sezilarli o‘sish kuzatildi.

Ikkinchi bosqichda kognitiv va faoliyatli komponentlar rivoji o‘rganildi. Interfaol metodlar, xususan, keys-stadi, loyihaviy topshiriqlar va amaliy modellashtirish asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning nazariy bilimlarni real kasbiy vaziyatlarga tatbiq etish qobiliyatini mustahkamladi. Natijada mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarda tahliliy fikrlash va kasbiy mas’uliyat ko‘rsatkichlari oshgani qayd etildi.

Tajriba yakunida refleksiv komponentni aniqlash maqsadida o‘z-o‘zini baholash va faoliyatni tahlil qilish ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, pedagogik jarayonda psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish talabalarning o‘z imkoniyatlarini real baholash va kasbiy o‘sish strategiyasini belgilash qobiliyatini rivojlantiradi.

Umuman olganda, tajriba guruhi natijalari nazorat guruhiga nisbatan barqaror ijobiy dinamikani namoyon etdi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuvni pedagogik va psixologik omillar integratsiyasida qo‘llash kasbiy kompetentlikni shakllantirishning samarali mexanizmi ekanligini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari kasbiy kompetentlikni shakllantirish jarayonining ko‘p komponentli va integrativ xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Olingan empirik ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, kasbiy kompetentlik faqat bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi emas, balki shaxsning motivatsion yo‘nalishi, qadriyat tizimi, refleksiv qobiliyati hamda kasbiy o‘zini identifikatsiya qilish darajasi bilan belgilanadigan murakkab psixologik-pedagogik konstruksiyadir. Natijalar kompetensiyaviy yondashuvning metodologik asoslari bilan mos keladi. Xususan, kompetentlikni faoliyat natijadorligi orqali baholash g‘oyasi tadqiqot davomida o‘z tasdig‘ini topdi. Talabalarning nazariy bilimlari amaliy vaziyatlarda qo‘llanilganda va muammoli vazifalarni mustaqil hal etish jarayonida ularning kasbiy tayyorgarlik darajasi sezilarli ravishda oshgani kuzatildi. Bu holat kompetentlikni “faoliyatga tayyorlik va uni samarali amalga oshirish qobiliyati” sifatida talqin etuvchi ilmiy qarashlarni qo‘llab-quvvatlaydi.Shuningdek, tadqiqot jarayonida refleksiv mexanizmlarning ahamiyati alohida namoyon bo‘ldi. O‘z-o‘zini baholash, faoliyat natijalarini tahlil qilish va kasbiy rivojlanish strategiyasini rejalashtirish elementlari mavjud bo‘lgan sharoitda talabalarda ichki nazorat (internal locus of control) va kasbiy mas’uliyat darajasi ortdi. Bu esa kasbiy kompetentlikning psixologik poydevorini tashkil etuvchi omillarning muhimligini ko‘rsatadi.

Muhokama natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, kasbiy kompetentlikni shakllantirishda pedagogik ta’sirning samaradorligi o‘quv jarayonining shaxsga yo‘naltirilganligi, faol metodlar asosida qurilganligi va rivojlantiruvchi ta’lim muhiti yaratilganligi bilan bevosita bog‘liq. Agar ta’lim jarayoni faqat axborot uzatish bilan cheklansa, kompetentlikning faoliyatli va refleksiv komponentlari yetarli darajada rivojlanmaydi. Shu bilan birga, tadqiqot kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishda integratsiyalashgan model zarurligini ko‘rsatdi. Ya’ni, o‘quv mazmuni, pedagogik texnologiyalar va psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari yagona tizim sifatida tashkil etilgandagina kasbiy kompetentlikning barqaror shakllanishiga erishish mumkin. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida kasbiy tayyorgarlik jarayonini qayta ko‘rib chiqish va uni natijaga yo‘naltirilgan tizim asosida takomillashtirish zaruratini asoslaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari kasbiy kompetentlikni rivojlantirish pedagogik va psixologik omillarning dialektik birligi asosida amalga oshirilishini ko‘rsatadi. Bu yondashuv talabaning nafaqat professional bilimini, balki uning kasbiy identifikatsiyasi, o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirishga tayyorligini ham shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.McClelland, D. (1973). Testing for competence rather than for intelligence. American Psychologist.
2.Boyatzis, R. (1982). The Competent Manager. New York: Wiley.
3.Spencer, L., & Spencer, S. (1993). Competence at Work. New York: Wiley.
4.Raven, J. (1984). Competence in Modern Society. London: H.K. Lewis.
5.Zimnyaya, I.A. (2004). Klyuchevye kompetentsii kak rezultat obrazovaniya. Moskva.
6.Hutorskoy, A.V. (2003). Klyuchevye kompetentsii. Narodnoe obrazovanie.
7.Zeer, E.F. (2005). Psikhologiya professionalnogo razvitiya. Moskva.
8.Markova, A.K. (1996). Psikhologiya professionalizma. Moskva.